

Giftkjeks *Conium maculatum* på Hedemarken

Johan Kielland-Lund & Anders Often

Kielland-Lund, J. & Often, A. 1998. Giftkjeks *Conium maculatum* på Hedemarken. *Blyttia* 56: 92-93.

Conium maculatum in Hedmark county, Eastern Norway

Conium maculatum L. is at present only known from 3 localities in Norway. The authors describe the locality at Kvæka, Vang, Hedmark county, near an abandoned corn mill. The plant presumably arrived here in the 1920s-1930s in connection with import of grain from the Soviet Union. The population numbered ca 100 individuals in 1997.

Johan Kielland-Lund & Anders Often, Norges Landbrukshøgskole, Institutt for biologi og naturforvaltning, Postboks 5014, N-1432 Ås.

Blant skjermplanter som kan bli noen meter høye står giftkjeks *Conium maculatum* L., eller skarnntyde, i en særstilling. Denne klassiske giftplanten er i dag så sjelden at de fleste planteinteresserte vel knapt har hatt gleden av å oppleve arten i Norge. Så lite er det av den, og så tilfeldige er de fleste av forekomstene, at den, stakkar - på tross av størrelsen og giftigheten - kun er bevilget liten skrift i siste utgave av Lids flora (1994). Høiland (1995) regner bare to nogenlunde stabile forekomster, ved Skien Aktiemølle og ved Lade i Trondheim. Alle funn er gjort langs kysten. Arten har også gått sterkt tilbake i Sverige (Ingelög et al. 1992)

I dette stykket forteller vi om en gammel forekomst av giftkjeks på Hedemarken. Den ble første gang observert i 1967 og finnes fortsatt. Lokaliteten er: Kvæka gamle mølle ved Svartelva i Vang, nå Hamar kommune (UTM_{ED50}: PN192 401; 145 m o.h.). Status pr. 24.08.1996 var: I alt 85 blomstrende individ over et areal på ca 70 x 70 m, på skrotemark ved den gamle mølla, og på nedsiden av uthusbygningene på Kvæka gård; 7 avgrensbare dellokaliteter: (1) På jordhaug ved fjøsveggen (4 ind.), sammen med mye meldestokk *Chenopodium album* coll. og balderbrå *Matricaria perforata*; (2) På jordhaug (16 ind.) overgrodd av åkertistel *Cirsium arvense*; (3) Blant noen råtnende rundballer (5 ind.); (4) På noe tilgrodd fylling rundt en møkk-kum (51 ind., de fleste forholdsvis små); (5) 3 ind. i tett bestand av burot *Artemisia vulgaris*; (6) Inntil en liten mur (5 ind.), sammen med krusetistel *Carduus crispus* og burot; (7) Ett

ind. i tett bestand av brennesle *Urtica dioica* ssp. *dioica*.

Av andre mulige gamle mølleplanter fant vi russekål *Bunias orientalis* (2 fertile ind. ved møkk-kummen, og som ugras i plenen på Kvæka gård), legesteinkløver *Melilotus officinalis* (spredt på skrotemarka), vegvortemelk *Euphorbia esula* ssp. *tommasiniana* (ett fertilt ind.), storborre *Arctium lappa* (ett fertilt ind.) og småborre *A. minus* (spredt på skrotemarka).

Lokaliteten ble også oppsøkt i 1997. Da var det enda flere blomstrende individ, godt over 100 stykker. Arten fantes innen samme område, men stort sett på litt andre punkter. Dette året var det spesielt mye på sørsiden av fjøset og på sørsiden av uthuset rett nord for den gamle mølla. De største individene var godt over 2,5 m høye.

Giftkjeks har sannsynligvis kommet til Kvæka som forurensing i russisk importkorn i mellomkrigstida. Arne Kvæken kunne fortelle at det dengang var knapphet på korn. Forsyningene ble derfor supplert med import fra Sovjet. Det var seks gamle møller ved Svartelva. Av disse var Kvæka mølle den største, og sannsynligvis også den eneste som importerte store mengder russekorn. Det gikk til og med eget jernbanespor til mølla. Mye av kornet ble solgt oppover i Østerdalen. Kvæka mølle ble nedlagt i 1963. Før og etter russeperioden ble det kun malt lokalt korn.

Johan Kielland-Lund oppdaget forekomsten ved Kvæka 1. september 1967. Selv om dette var

vel 25 år etter at importen av korn fra Sovjet hadde opphørt, er det av to årsaker fristende å anta at giftkjeks kom med russekornet. For det første er giftkjeks kun funnet ved Kvæka mølle, den eneste av møllene langs Svartelva hvor det ble malt store mengder russekorn. For det andre finnes her forekomster av noen andre adventiver som kan peke mot russekornet, i første rekke russekål og vegvortemelk, begge sjeldne på Hedemarken. De andre tre artene som er nevnt ovenfor, storborre, småborre og legesteinkløver, er noe vanligere, og to av disse artene (storborre og legesteinkløver) vokste også på skrotemark ved Kurud mølle (forstatt i drift) som ligger ca. 1 km lenger nedover langs Svartelva.

Det er uklart om giftkjeks har forekommet kontinuerlig ved Kvæka siden mellomkrigstiden. Lokaliteten er så vidt vi vet ikke oppsøkt mellom 1967 og 1996, og Arne Kvæken kunne ikke med sikkerhet bekrefte arten fra denne perioden. I 1991 ble det bygd en møkk-dam i området mellom mølla og uthusbygningen. Det ble gravd og rotet mye til, noe som kan ha aktivisert en frøbank. Dagens bestand synes i alle fall å ha blitt begunstiget av dette.

Giftkjeks er en engangsblomstrende, høy, stiv og slank skjermplante. De fleste plantene ved Kvæka var mellom 150 og 200 cm høye, den høyeste ca. 280 cm («normalhøyde») i Lid & Lid (1994) angis til 50-150 cm). Den høyeste planten hadde 125 dobbelt-skjermer, derav 76 uten fruktsetting, 23 med noe fruktsetting (med tilsammen ca. 1050 frukter) og 26 med god fruktsetting (med gjennomsnittlig 13,4 enkelt-skjermer, hver med ca. 10 frukter pr skjerm; tilsammen ca. 3500 frukter). Totalt blir dette ca. 9000 diasporer på denne ene planten. Fruktene var forsatt grønne og umodne 24. august.

Stengelen hos giftkjeks er glatt og noe blå-dugget med karakteristiske røde flekker som tilter nedover mot rothalsen, hvor den gjerne er sammenhengende rødfarget. Bladene er forholdsvis små, glatte, mørkegrønne og sirlige, mye lik bladene til hundepersille *Aethusa cynapium*, men sammen med stengelen og de nesten runde fruktene med vortete ribber, er planten umiskjennelig. Hvordan giftkjeks smaker skal vi ikke uttale oss om, men pælerota og stengelen har i allefall en frisk gulrotaktig duft. Resten av planten har emmen duft, en søtlig tåfislukt (lik den akrylsokker kan gi), gjerne omtalt som muse- eller rottelukt i litteraturen. I følge Fægri (1960)

er det særlig de grønne fruktene som er rike på giftstoffet coniin, et alkaloid som både kan intas innvortes og utvortes - hvis så med utsøkt forsiktighet. Forgiftingsbildet er ikke hyggelig. Lammelsene skal begynne i beina og bre seg oppover til åndedrettet lammes og offeret dør ved kvelning. At nonner og munket tok sjansen på dette, som et probat middel for kyskhed (Brøndegaard 1987), er knapt til å tro på.

Litteratur

- Brøndegaard, V. J. 1987. Folk og Flora 3. Roskilde og Bagger, Danmark.
 Fægri, K. 1960. Norges planter. Blomster og trær i naturen. Bind II. J. W. Cappelens Forlag, Oslo.
 Ingelög, T., Thor, G., Hallingbäck, T., Andersson, R. & Aronsson M. (red). 1992. Floravård i jordbrukslandskapet. Skyddsvärda växter. SBT-förlaget, Lund.
 Høiland, K. 1995. Truete kulturbetingete planter i Norge. 2 Gårdstunplanter. NINA Fagrapport 003: 1-34.
 Lid, J. & Lid, D. T. 1994. Norsk flora. 6. utgåve ved Reidar Elven. Det norske samlaget, Oslo.

Giftkjeks *Conium maculatum* på lokaliteten ved Kvæka mølle, Vang. Individene er ca. 2 m høye (to i forgrunnen og ett litt bakenfor). Foto: Johan Kielland-Lund, august 1997.

Conium maculatum at the Kvæka locality. The individuals are ca 2 m tall.